

جیستان‌ها
مَثَل، غنَز، داستان
معما، دانستنی

م. صدریان

سرشناسه: واحدی حیدریان، محمدحسین ۱۳۲۵ -
عنوان و نام پدیدآور: چیستان‌ها: مَثَل، طنز، داستان، معما و دانستنی / م. حیدریان.
مشخصات نشر: مشهد: مشهد: نوند، ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری: ۲۴۰ ص: مصور، جدول.
وضعیت فهرست نویسی: فیبا، شابک: ۲ - ۲۱ - ۶۵۱۵ - ۶۰۰ - ۹۷۸
یادداشت: واژه نامه.
یادداشت: کتابنامه.
یادداشت: نمایه.
موضوع: چیستان.
سبب: شعر: مَهاها.
رده بندی کنگره: ۹۱۳۹۴ / ۶۳۷۷ / PN
. بندی دیویی: ۳۹۸ / ۶
شماره کتاب: سی ملی: ۳۹۱۰۶۹۵

نشر نوند

چیستان‌ها

مَثَل، طنز، داستان، معما و دانستنی

م. حیدریان

مشهد: میدان سعدی / بازارچه کتاب / طبقه مکف / پلاک ۲۲ / تلفن: ۳۲۲۵۵۱۶۸

چاپ اول / ۱۳۹۴ / قطع رقعی / ۲۰۸ ص / شابک: ۲ - ۲۱ - ۶۵۱۵ - ۶۰۰ - ۹۷۸

لیتوگراف: سپهر / چاپ: نیکو / صحافی: نیازدل

نمونه خوان پیش از چاپ: مانده سیدی - مهسا باغبانی

ناظر فنی: مهندس فاطمه دامن پاک

مرکز پخش: انتشارات ادا / مشهد: ۱۷ شهرپور جنوبی / ۷ / تلفن ۳۸۵۱۰۸۲۱

navand.book@gmail.com

۱۰۰۰۰ تومان

فهرست

۱۵	سخن گردآورنده
۲۵	آغاز چیستان: مثل و داستان‌ها و...
۲۷	چیستان‌ها حکایت مردی که نیم زش حور بود
۲۸	چیستان‌ها حکایت فرمانده لشکر دران بر مغور رستم...
۲۹	چیستان‌ها حکایت آزاد مردی
۳۳	چیستان‌ها داستان و ریشه‌ی مثل: آب برای من ندارد، نان...
۳۳	داستان و ریشه‌ی مثل: آب در شیر کردن...
۳۵	چیستان‌ها حکایت موعظه در مجلس دوستانه
۳۸	چیستان‌ها داستان و ریشه‌ی مثل: آنها دو نفر بودند با هم...
۳۹	چیستان‌ها داستان، ریشه‌ی مثل: ای صاحب بزغاله...
۴۱	چیستان‌ها داستان و ریشه‌ی مثل: آن سبب شکست و آن...
۴۲	معمای مثلث سکه‌ها
۴۳	چیستان‌ها

- ۴۳ داستان و ریشه‌ی مَثَل: ارزن پهن کرده‌ام...
چیستان‌ها
- ۴۵ ازین دم بریده هرچی بگی...
چیستان‌ها
- ۴۸ داستان و ریشه‌ی مَثَل: از خر بگو
چیستان‌ها
- ۵۱ معمای ریاضی دوستانه
چیستان‌ها
- ۵۳ شکلک سازی سایه ی دست...
داستان و ریشه‌ی مَثَل: اگر تو مرا عاق کنی منم...
- ۵۴ چیستان‌ها
- ۵۸ چیستان‌ها
- ۵۹ داستان و ریشه‌ی مَثَل: امسال برای یکی مان زن بگیر...
چیستان‌ها
- ۶۱ معمای فکری و چوب کبریت
- ۶۲ معمای ریاضی تخم مرغ
- ۶۲ معمای حمامی
چیستان‌ها
- ۶۳ معمای ریاضی
- ۶۴ معمای خرید
نوه و برادر شوهر
- ۶۴ معمای شکارچی
چیستان‌ها
- ۶۵ دانستنی و منش افراد نادر
- ۶۶ دانستنی‌های سالنامه‌ای خورشیدی
- ۶۸ جدول مقابله سال خارجی - ایرانی
چیستان‌ها
- ۶۹ داستان و ریشه‌ی مَثَل: این هم از پیری است
- ۶۹ معمای خوردن چهار مرغ بریان
- ۷۰ چیستان‌ها

- داستان و ریشه‌ی مثل: باج سبیلش را می گیرد... ۷۱
- معمای هوش میمون، چوپان ۷۱
- چیستان‌ها ۷۲
- معمای هوش عتیقه فروش ۷۲
- چیستان‌ها ۷۳
- داستان و ریشه‌ی مثل: از برای مصلحت مرد حکیم... ۷۳
- معمای گوسفندان ۷۳
- چیستان‌ها ۷۴
- معمای هوش با چوب کبریت ۷۵
- معمای هار و استخوان ۷۵
- معمای دیگر با چوب کبریت ۷۶
- داستان و ریشه‌ی مثل: به گاوان و گوسفندان کسی ضرر... ۷۶
- چیستان ۷۶
- معمای سیب ۷۷
- معمای هوش ۷۷
- حکایت بز بسته‌ی دخو... ۷۷
- معمای ریاضی گردن‌بند ۷۷
- چیستان ۷۸
- معمای کی چه کاره است... ۷۹
- داستان، ریشه‌ی مثل: به هزار دلیل... ۷۹
- معمای سگ و گلابی ۷۹
- اشتباه در کجاست؟ ۸۰
- داستان و ریشه‌ی مثل: پیمبران را تکبری نیست... ۸۰
- معمای مسابقه هوش ۸۱
- معمای چوب کبریت ۸۱
- داستان و ریشه‌ی مثل: پدرش را درمی آورم ۸۱
- حکایت روزگار قدیم ۸۲
- چیستان‌ها ۸۴
- معمای وزنه‌ها و چیستان ۸۵
- داستان و ریشه‌ی مثل: تا چراغ روشنه... ۸۵

چیستان‌ها

۸۷ داستان و ریشه‌ی مَثَل: تخم مرغ دزد شتر دزد...

چیستان‌ها

۸۸ معمای ریاضی

۸۹ راهنمایی‌اش کن

۸۹ حل مسئله ارث

چیستان‌ها

۹۱ معمای صاحبخانه و مهمان

۹۲ معمای کارگران

۹۲ تقسیم ارث

چیستان‌ها

۹۳ معمای هفت دوست

۹۳ معمای عدد مربیان...

۹۴ داستان و ریشه‌ی مَثَل: تو بهتر دانی یا پیغمبر...

۹۴ معمای خودکشی یا قتل...

۹۵ معمای الماس‌ها

چیستان‌ها

۹۶ به چوپان کمک کنید

۹۷ مسابقه هوش

۹۸ داستان و ریشه‌ی مَثَل: جوانی کجایی که...

۹۸ برگ اسرارآمیز

چیستان‌ها

۹۹ داستان و ریشه‌ی مَثَل: حالا من میو...

چیستان‌ها

۱۰۰ داستان و ریشه‌ی مَثَل: خر هوشیار

چیستان‌ها

۱۰۱ داستان و ریشه‌ی مَثَل: خویی که نشست بر طبیعت...

۱۰۱ داستان و ریشه‌ی مَثَل: خیاط در کوزه افتاد...

۱۰۲ چیستان‌ها

۱۰۳ معمای ریاضی

- چیستان‌ها
- ۱۰۸ معمای تقسیم برابر...
- ۱۰۹ داستان و ریشه‌ی مَثَل: جیک جیک مستونت...
- چیستان‌ها
- ۱۱۱ معمای چگونه دو نفر با هم عمویند
- چیستان‌ها
- ۱۱۱ معمای سیب
- چیستان‌ها
- ۱۱۲ معمای یاضی
- چیستان‌ها
- ۱۱۴ داستان و ریشه‌ی مَثَل: حالا نوبت رقاصی من...
- ۱۱۴ داستان و ریشه‌ی مَثَل: حرف مرد...
- چیستان‌ها
- ۱۱۶ داستان و ریشه‌ی مَثَل: حرف من قبول نداری عرعر...
- چیستان‌ها
- ۱۱۹ داستان و ریشه‌ی مَثَل: حکیم باشی یا دراز...
- چیستان‌ها
- ۱۲۱ داستان و ریشه‌ی مَثَل: خانه دروغگو آتش گرفت...
- چیستان‌ها
- ۱۲۲ داستان و ریشه‌ی مَثَل: دعوا سر لحاف...
- چیستان‌ها
- ۱۲۳ داستان و ریشه‌ی مَثَل: دو قورت و نیمش...
- چیستان‌ها
- ۱۲۴ داستان و ریشه‌ی مَثَل: خر بیار باقلا...
- چیستان‌ها
- ۱۲۵ داستان و ریشه‌ی مَثَل: به راستی هیبت‌الهی یا ...
- چیستان‌ها
- ۱۲۸ داستان و ریشه‌ی مَثَل: زنگوله را چه کسی به...
- ۱۲۸ چیستان‌ها
- ۱۲۸ داستان و ریشه‌ی مَثَل: دیگ دخو

چیستان‌ها

۱۲۹ داستان و ریشه‌ی مَثَل: سال به دوازده ماه ما دیدیم...

چیستان‌ها

۱۳۵ داستان و ریشه‌ی مَثَل: خر سوار شده را حساب...

چیستان‌ها

۱۳۷ داستان و ریشه‌ی مَثَل: سر گاو تو خمره گیر...

چیستان‌ها

۱۳۸ داستان و ریشه‌ی مَثَل: فردا صداش در میاد...

چیستان‌ها

۱۳۹ داستان و ریشه‌ی مَثَل: علی ماند و...

چیستان‌ها

۱۴۱ داستان و ریشه‌ی مَثَل: کار از محکم کاری عیب...

چیستان‌ها

۱۴۲ داستان و ریشه‌ی مَثَل: کنیزها را امام فرمود...

۱۴۳ معمای زن و شوهر...

چیستان‌ها

۱۴۴ داستان و ریشه‌ی مَثَل: شاه دادگر که را داد دادی...

چیستان‌ها

۱۴۶ داستان و ریشه‌ی مَثَل: جابجای ماه مبردا را خرام...

چیستان‌ها

۱۴۷ داستان و ریشه‌ی مَثَل: لنگ دخو...

چیستان‌ها

۱۴۹ داستان و ریشه‌ی مَثَل: خیک ول کن نیس...

چیستان‌ها

۱۵۱ داستان و ریشه‌ی مَثَل: ماس مالی کردن...

چیستان‌ها

۱۵۴ داستان و ریشه‌ی مَثَل: آخ مجنب که...

۱۵۴ داستان و ریشه‌ی مَثَل: مفرداتت خوبه اما مرده شور ترکیبت را...

۱۵۵ چیستان‌ها

۱۵۶ داستان و ریشه‌ی مَثَل: نگو هالو خر بودا!...

- چیستان‌ها
- ۱۵۸ داستان و ریشه‌ی مَثَل: میان پیمبرا جرجیس رو...
- ۱۵۹ چیستان‌ها
- ۱۶۰ داستان و ریشه‌ی مَثَل: میخس را بکوب سر زیون...
- چیستان‌ها
- ۱۶۱ داستان و ریشه‌ی مَثَل: نیش عقرب نه از...
- چیستان‌ها
- ۱۶۴ مَثَل
- ۱۶۵ داستان و ریشه‌ی مَثَل: یک گول را دوبار...
- ۱۶۶ حکایت معنی سال...
- چیستان‌ها
- ۱۶۸ داستان و ریشه‌ی مَثَل: یک بام و دو هوا را...
- چیستان‌ها
- ۱۶۹ مسابقه‌ی معمای تحم مرغ دحو
- چیستان‌ها
- ۱۷۰ حکایت خِست اسکا تلندی...
- چیستان‌ها
- ۱۷۳ چیستان سن خانم‌ها
- فرق پدر با مادر
- ۱۷۳ بهترین و بدترین زمان خوشی خانم‌ها
- ۱۷۵ داستان و ریشه‌ی مَثَل: یک دست تفنگ و یک دست...
- چیستان‌ها
- ۱۷۶ حکایت علت دیوانگی مجنون!
- چیستان‌ها
- ۱۷۷ حل جدول خانم
- چیستان‌ها
- ۱۷۸ داستان و ریشه‌ی مَثَل: یک کلاغ چهل کلاغ...
- ۱۷۸ چیستان‌ها
- ۱۷۹ حکایت هر کس به دنبال آنچه که ندارد...
- ۱۷۹ چیستان‌ها

- داستان و ریشه‌ی مثل: یکروز من بیمار می‌شدم... ۱۸۰
- حکایت درس تاریخ! ۱۸۱
- چیستان‌ها ۱۸۲
- حکایت دکتری زن دخو ۱۸۲
- حکایت فرق پدر و مادر ۱۸۲
- حکایت پسر با هوش ۱۸۲
- چیستان‌ها ۱۸۳
- حکایت رادمردی خواجه نظام... ۱۸۴
- چیستان‌ها ۱۹۱
- پاسخ... ۲۰۵
- ما ندها

به نام خدا

سخن گردآورنده

به پیری از راه و روش پیشینیان که چنین مرسوم شده است و باید پیش‌گفتاری برای رسته‌های خود بنگارند. من نیز با این کوتاه سخن با شما هستم و در دنیا می‌تاب شما را با بسیاری از نظرات بزرگان همراه و تنها می‌گذارم:

ما به تجربه معلوم شد در آخر سال که قدری به علم است و قدر علم به مال شعر بالا در پاسخ به انشای دبیرمان که گفته بود: علم بهتر است یا ثروت! و من در این چند سال دریافتم هر دو لازم و ضروری است. پس نیاز داشتن این هر دو گانه دارا بودن هوش چندگانه‌ی اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی می‌خواهد. یعنی که باید هم شعور اجتماعی داشت و هم تفکر اقتصادی به همراه فرزاندگی، تا هم از ثروت بهره‌مند شد و هم فرهنگ و فرزانه زندگی کرد.

با خواندن این کتاب و آموختن از تجربه‌های دیگران امیدوارم در کنار مَثَل، چیستان‌آن (لُغَز) معما، حکایت و طنز به این هوشمندی برسیم... اما طنز، می‌دانیم که طنز ساختاری گزنده و هشدار دهنده در لباس ادب است و دارای شروطی از این دست نیز هست:

طنز باید اجتماعی، انتقادی، اصلاحی، ایهام و ابهام^۱ داشته باشد، به ویژه نباید از واژه‌های رکیک در طنز استفاده شود.

در طنز نباید به خاطر خنداندن دیگران گروه، قوم و یا ملتی را به سخره کشید و مورد سرزنش قرار داد، این کار راه و روش تفرقه بینداز و حکومت کن استعمارگران است.

اما در باره‌ی لغز و چیستان بنا به نوشته‌ی تاریخ این روش هوشمندی در ایران از دیرین‌ترین روزگار به‌جا مانده، دست به‌دست و سینه به‌سینه گشته است. هم‌اکنون در بسیاری از نوشته‌های ادبی پارسی معاصر نیز به کار گرفته می‌شود.

آفرینش لغز، معما و چیستان در قرن نهم هجری به اوج خود رسیده بود که خود ریشه و روش ویژه‌ای داشت و دارد.

این را نیز می‌دانیم که معما نسبت به چیستان با پیچیدگی ویژه‌ای همراه است و چیستان روش ساده‌تری را به کار و شاییش به دنبال دارد.

کهن‌ترین پیشینه نگاری که در باره‌ی صنعت ادب و غنای فن بدین چیزی نگاشته، یا از معما و معماسرایی و چیستان با نثر ادبی کرده و به شناسایی آن پرداخته، رشیدالدین وطواط شاعر بنام دهی ششم هجری است. و وطواط درباره هنر معما چنین می‌نویسد:

«این صنعت چنان باشد که شاعر نام معشوق یا نام چیزی دیگر در بیتی پوشیده بیارد، چه به تصحیف^۲ چه به قلب^۳، به تشبیه^۴ یا وجهی دیگر...»

۱ - به ترتیب = ایهام به شک انداختن در موضوعی، ابهام در لفافه و پوشیده گفتن چیزی.

۲ - جابه‌جا کردن واژه‌ها و یا پس و پیش کردن نقطه برای آزمودن هوش دیگران.

۳ - وارونه جلوه دادن چیزی.

رشیدالدین وطواط جدایی بین معما و لغز را نپذیرفت و بر اندیشه‌ی این جدایی استوار ماند. او گفته است:

«لغز و معما همان است که در پارسی آن را چیستان خوانند.»^۴

ما می‌دانیم که بین معما، لغز و چیستان فرق بسیار است. در معما به گونه‌ای حرف، قافیه و صناعت شعری لازم نیست، ولی معما و لغز همواره پیچیده‌تر از چیستان می‌باشد، و خود نیاز به آگاهی ژرف‌تر از شگردهای ادبی دارد، ولی چیستان‌ها چه شعر یا نثر که بیشتر با (چیست آن) آغاز می‌شود لازمی آن‌گونه ژرف اندیشی نیست و در بین سادگی پرسش را بیان می‌کند. اکنون جدایی این دو هنر برای اهل فن آشکار شده است. چیستان‌ها را می‌توان به چند دسته بخش کرد:

دسته‌ی نخست:

چیستان‌هایی که شاعران سروده سپس به سینه به سینه به ما رسیده است.

دسته‌ی دوم:

چیستان‌هایی که ریشه در فرهنگ مردم داشته و سینه به سینه بوده و سپس به شعر درآمده، که آن‌ها را چیستان‌های عامیانه نامند.

این چیستان‌ها بیشتر از تراوشات ذوق پاکیزه‌ی طبع روان و شوخ مردم طنز پرور ایران تراوش کرده است.

دسته‌ی سوم:

چیستان‌هایی که سدرسد به رُخسار نثر آمده و بیشتر با:

«آن چیست» آغاز شده که این نیز عامیانه و فراگیر است. این پاره‌ی

سوم در بسیاری از شهرها به گونه‌ای چند بین مردم بازگو می‌شود.

۴ - همانند سازی و مانند شدن.

۵ - صُور ابهام در شعر فارسی.

جامی در شناساندن معما و لغز چنین می‌نویسد:

«معما کلامی است موزون که دلالت کند بر اسمی از اسما به طریق رمز و ایما،^۶ دلالتی که سلامت فطرت و استقامت ذهن به درستی آن حکم کند. لغز یا (چیستان) عبارت است از کلامی موزون است که دلالت کند بر ذات شیئی از اشیاء به ذکر صفات و علامات آن بر وجهی که او را جدا گرداند از جمیع ماعدا.^۷»

در معما لازم است که از نظر نظم، اسمی باشد از اسما و در لغز، آن شرط نیست، اما در لغز لازم است که دلالت او بر مقصود به ذکر نشانه‌ها و اوصاف آن باشد. در معما این نیز لازم نیست.^۸

آنچه که جامی بدان اثر نکرده این است که:

در زبان پارسی چیستان هم می‌تواند نوشتاری بدون ردیف و قافیه باشد (نثر)، هم می‌تواند موزون و مستعجم^۹ باشد به صورت شعر، که نمونه‌های آن در دیبا آمده است.

جا دارد برای شکون آغاز این دفتر، چیستان ساده‌ای را از شاعر خوش سخن، زنده یاد (غلامرضا روحانی) که دیوان زیبایی نیز به نام فکاهیات دارد با هم بخوانیم تا به سادگی پاسخ‌ها مطمئن شویم. این شاعر طنز گوید:^{۱۰}

عقلم شده باز حکم فرما	در حل مسایل معما
اسرار وجود را کنم کشف	بی پرده برای اهل دنیا

۶ - اشاره.

۷ - اشاره به صفت چیزی در لایه‌ی تأمل و اندیشه و هرچه به آن مربوط است.

۸ - حلیه خلل از عبدالرحمن جامی (هر دو کتاب در فن معما است)

۹ - شعرگونه

۱۰ - طنز = طنز گو.

تَریاک اگر چه رنگ حلواست
 مطرب نزند کمانچه با مشت
 ریش پدر تو نیست انگور
 بی پول مرو چلوکبابی
 مابین دو دسته صلح و سازش
 آن راز جهان که هست پنهان
 و اما پس از چیستان، معما در ادبیات عامیانه جایی ویژه دارد، از جمله معمای اعداد.

در معمای اعداد باید شماره‌ی حروفی که در علم اعداد قراردادی شده، بدانید و به آن ابدیه می‌توانند و به کار گرفته می‌شود. اما معمولاً در معما بیش از هفت خواننده در نظر است، حل و گشایش معما همواره به فراست خواننده مربوط است. برای نمونه باید بدانیم که: حرف «ا» شماره ۱۰۰ / و حرف «ل» شماره ۳۰ / و حرف «میم» شماره ۴۰ / است که در جدول آمده است. این دو بیت گویای جدول ابدیه است:

بیا بنگر به یک لالی که گویاست
 که علم و دانشش مانند دریاست
 از این ضد تناقض شور بر پاست
 سرش ۱۰۰، ۳۰ شکم، پایش ۴۰ تاست
 یا این یک نمونه‌ی دیگر:

یک معما از تو پرسم ای حکیم
 یاد دارم من از از ایام قدیم
 ۱ سر و ۵۰ گُرده، سینه ۲۰
 ۶ شکم دارد، ولی پایش ۲۰۰

گاهی در این معماها از تک واژه‌ها و اعداد که اصطلاحاً ابجد خوانند بهره گرفته می‌شود و در حل برخی معمای داخل کتاب کاربرد دارد.
مانند: جدول نمونه‌ی زیر که شماره‌ی هر واژه آمده است:

برای هر یک از این حروف عددی

معین کرده‌اند، بنام حساب ابجد یا حساب جمل به این ترتیب

یکان یکان عدد ابجد است تا حطی ز کلمه کلن ده ده است تا سغص
ز کلمه ششت تا بظاء دان صد صد فقط هزار بود غین آخرین مقصد

ا	ب	ج	د	هـ	و	ز	ح	ط	ی	ک	ل	م	ن
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۲۰	۳۰	۴۰	۵۰
س	ع	ص	ض	ط	ز	ش	ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ
۶۰	۷۰	۸۰	۹۰	۱۰۰	۱۱۰	۱۲۰	۱۳۰	۱۴۰	۱۵۰	۱۶۰	۱۷۰	۱۸۰	۱۹۰

در گذشته علم ابجد جزو علوم غریبه‌ای مکتب‌ها و مدارس بوده است و ابجدخوان به کودکی دبستانی یا نوآموز تازه به مکتب رفته است گفته می‌شد حساب ابجد در اشعار فارسی برای ساختن ماده تاریخ می‌رفت و می‌رود و قاعده‌اش آنست که حروف کلمه یا مصرعی را که ماده تاریخ در آن گنجانیده شده تجزیه می‌کنند و اعدادی را که مخصوص آن حروف است زیر هم می‌نویسند و جمع می‌بندند؛ و از حاصل جمع آنها تاریخی که منظور شاعر است بدست می‌آید.

اما گردآورده‌ای که در دست دارید در برگیرنده سه زمینه است:

نخست: چیستان‌ها و معماها.

دوم: طنز، سرگرمی و دانستنی‌ها.

سوم: مثل‌ها، داستان و حکایت‌ها.

هر سه زمینه که در دست شما است در دیبا، درهم آمده است به این انگیزه که چندگونگی آن خستگی را از خواننده بکاهد.

دیگر این‌که واژه‌های سخت نیز با زیرنویس آسان و ساده‌تر شده تا خواننده در به کارگیری آن دچار دشواری واژه نشود.

نکته‌ی آخر و نیاز به یادآوری این است که: چیستان دیروز برای نسل امروز کمی دشوار و سنگین است. از جایی که معما و حل آن باعث فعال شدن ذهن می‌گردد و سنت بر این است که راهنمای حل آن هم همراه باشد، من برخی از چیستان‌های نسل گذشته را نیز آوردم، به این امید که مورد تیرش و شکوفایی ذهن افتد.

و شما خواننده هم به چنانچه چیستانی که ظرافت امروز را نیز داشته باشد. و در اینجا بیلد می‌نمایید و در راستای نسل امروز است، با آدرس و نام گوینده به نشانی ناشر برای پست نمایید تا در چاپ‌های آینده به نام شما در همین کتاب آورده شود. پیشنهادش از شما سپاسگزارم.

م. حیدریان

مشهد ۱۳۹۴/۵/۲۰